

THÊMATA, GÂNDIREA ȘTIINȚIFICĂ ȘI REPREZENTAREA SOCIALĂ

Doctor în psihologie, doctor în pedagogie, conferențiar universitar

Mihai ȘLEAHTIȚCHI

Academia de Administrare Publică

THÊMATA, A SCIENTIFIC THINKING AND SOCIAL REPRESENTATION

Summary. Right from the beginning, what was implied by *thêmata* were those preconceptions in science that involve dyads or triads such as: atoms/continuum, simplicity/complexity, evolution/involution, analysis/synthesis or steadfastness/evolution/catastrophic change. Such an approach, according to specialists, seems to be in a proper relationship with the dialectics of the investigative approach, dialectics which, at all times, was seeking consensus between two or more opposing ideational constructions.

In time, it was found that *thêmata* is strongly anchored not only in the field of the scientific thinking, but also in that of common sense. However, psychosociologists say that „common sense is, by its nature, profoundly antinomic, and the antinomies that form the mental activities of humans, such as the formation of concepts, language meanings and images, can be present in human thinking for a very long time”. Examples of such antinomies in the common sense are the ones like we/they, freedom/oppression, human/anti-human or fear/hope. Ultimately, *thêmata* must be seen in the form of taxonomies of opposing nature that directly influence both scientific thinking and non-scientific/naive/street thinking, opening or blocking their evolutionary paths.

Keywords: *thêmata*, scientific thinking, common sense thinking, social representations.

Rezumat. Prin *thêmata*, de la început, s-au subînțeles preconcepțiile din știință care implică diade sau triade de genul: atomi/continuum, simplitate/complexitate, evoluție/involuție, analiză/sinteză sau constanță/evoluție/schimbare catastrofică. O asemenea abordare, consideră specialiștii, pare să fie într-o relație adecvată cu dialectica demersului investigațional, o dialectică care, în toate timpurile, a fost în căutarea consensului dintre două sau mai multe construcții ideatice opoziționale.

Cu timpul, s-a constatat că *thêmata* este puternic ancorată nu doar în aria gândirii științifice, ci și în cea a simțului comun. Or, afirmă psihosociologii, „simțul comun este prin natura sa profund antinomic, iar antinomiile care alcătuiesc activitățile mentale ale oamenilor, cum ar fi formarea conceptelor, a semnificațiilor din limbă și a imaginilor, pot fi prezente în gândirea umană o perioadă foarte lungă de timp”. Exemple de astfel de antinomii în simțul comun sunt cele precum noi/ei, libertate/opresiune, uman/antiuman sau frică/speranță. În definitiv, *thêmata* trebuie văzute în varianta unor taxonomii de natură opozițională care influențează la modul cel mai direct atât gândirea științifică, cât și gândirea neștiințifică/naivă/de stradă, deschizând sau blocând traseele de evoluție a acestora.

Cuvinte-cheie: *thêmata*, gândire științifică, gândire de simț comun, reprezentări sociale.

În anii 1970, G. Holton, specialist de marcă în istoria și filosofia științelor naturale, *professor emeritus* al Harvard University, emite și fundamentează concepția de *analiză thematică* [1, p. 328-334; 2]. Punctul central al proaspăt apărutei concepții îl constituie ideea potrivit căreia *dezvoltarea teoriilor cu caracter științific este determinată de existența antinomiilor opoziționale*. Denumindu-se *thêmata*, ele redau, în principiu, niște *taxonomii de natură contrastantă care sunt esențiale pentru gândirea și comunicarea umană*. Mai mult, spune G. Holton, semnificația lor nu trebuie redusă la ceea ce-au însemnat anterior (în literatură sau muzică, lingvistică sau antropologie) termeni precum *temă* (singular) și *teme* (plural), *thema* (singular) și *themata* (plural). De această dată, înțelesurile se prezintă într-o lumină mai specială: prin *théma* (singular) și *thêmata*

(plural) se subînțeleg preconcepțiile din știință care implică diade sau triade de genul: *atomi/continuum, simplitate/complexitate, evoluție/involuție, analiză/sinteză sau constanță/evoluție/schimbare catastrofică*. O asemenea abordare, după G. Holton, pare să fie într-o relație adecvată cu dialectica demersului științific, o dialectică care, în toate timpurile, „a fost în căutarea consensului dintre două sau mai multe *thêmata* în moduri antitetice”.

Fiind, după cum am menționat deja, un specialist de marcă în istoria și filosofia științelor naturale, G. Holton și-a dezvoltat teoria despre *thêmata* explorând – în varianta unor studii de caz – traseele de viață și descoperirile științifice ale unora dintre cei mai importanți astronomi și fizicieni europeni. Iată doar câteva din aceste studii de caz:

Thêmata principală în opera lui N. Copernic (1473–1543), cel care a descoperit și promovat teoria heliocentrică a Sistemului Solar, constă în *simplitate* și *complexitate*; anume acest fapt a facilitat, în cea mai mare măsură, adaptarea mutuală a teoriei și datelor în opera marelui astronom și cosmolog polonez (or, în alte condiții, nu era, probabil, reluată vechea ipoteză de extracție heliocentrică – asupra căreia au insistat în permanență filosofii pitagoreici – și nu erau descrise, drept consecință, cele trei tipuri de mișcări ale pământului: în jurul axei („rotație”), în jurul Soarelui („revoluție”) și în raport cu planul eliptic (postulând un enorm spațiu între sfera a șaptea a lui Saturn și a opta sferă aparținând stelelor fixe);

N. Bohr (1885–1962), fizicianul danez care a avut o contribuție esențială în elaborarea *modelului atomic* și a *mecanicii cuantice*, obținând, la 1922, Premiul Nobel pentru Fizică, s-a raliat, cu regularitate, principiului de complementaritate axat pe antinomia chineză antică *yin/yang*;

A. Einstein (1879–1955), omul de știință care a inventat faimoasa *teorie a relativității* și care a explicat, în premieră, *efectul fotoelectric* (fapt pentru care i s-a decernat, la 1921, Premiul Nobel pentru Fizică), a manifestat interes față de o altă *thêmata*, aceea privind *continuitatea și distribuția atomică discretă*; or, „interesul lui A. Einstein pentru *continuum* nu era depășit de nicio altă *thêmata*, poate doar cu excepția *simetriei* și a *invarianței* (adică a „relativității” înseși), provenind din influența lingvistului din Aarau”¹.

¹ După ce pica examenul de admitere la Institutul Federal de Tehnologie din Zürich, tânărul A. Einstein studiază un an în Aarau, capitala cantonului elvețian Aargau. Aflându-se acolo, el locuiește cu chirie în casa lui J. Winteler, un lingvist care, lucrând la acea vreme asupra unei disertații, și-a propus să realizeze o distincție dintre „trăsăturile accidentale” în limbă (= variabilitatea limbii) și „proprietățile esențiale” ale acesteia (= invarianța limbii). A. Einstein a fost influențat de o asemenea abordare fenomenologică, declarând mai târziu că „sâmburele teoriilor pe care avea să le descopere se regăsea deja în reflecțiile asupra paradoxurilor care l-au inspirat în timpul anului petrecut la Aarau”. Pentru confirmare și alte detalii, vezi Jakobson R. *Verbal communication*. În: S. Rudy (ed.). *Roman Jakobson Selected Writing*. Vol. VIII. Mouton – Berlin – New York – Amsterdam, 1972/1985, p. 81-92; Jakobson R. *Einstein and the Science of Language*. În: S. Rudy (ed.). *Roman Jakobson Selected Writing*. Vol. VII. Mouton – Berlin – New York – Amsterdam, 1960/1985, p. 254-264 sau/și Marková I. *Dialogicality and Social Representations: The Dynamics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 248-249 [în versiunea românească: Marková I. *Dialogistica și reprezentările sociale*. Argument de A. Neculau; traducere din engleză de M. Talpalaru. Iași: Polirom, 2004, p. 253-254].

Thêmata, este convins G. Holton, ghidează gândirea științifică, o remodelează și o revigorează mereu. Imaginația celor care sunt preocupați de „studiul naturii prin observație și raționament” pare a fi suscitată în mod categoric de „fidelitatea implicită față de una sau mai multe *thêmata*”.

Inspirându-se din opera lui G. Holton, S. Moscovici afirmă, ceva mai târziu [3, p. 1-11; 4, p. 156-183], că *thêmata* este puternic ancorată nu doar în aria gândirii științifice, ci și în cea a simțului comun. Or, „simțul comun este prin natura sa profund antinomic, iar antinomiile care alcătuiesc activitățile mentale ale oamenilor, cum ar fi formarea conceptelor, a semnificațiilor din limbă și a imaginilor, pot fi prezente în gândirea umană o perioadă foarte lungă de timp”. Exemple de astfel de antinomii în simțul comun sunt cele precum *noi/ei, libertate/opresiune, uman/antiuman sau frică/speranță*. În definitiv, punctează renumitul psihosociolog francez, *thêmata* trebuie văzute în varianta unor taxonomii de natură opozițională care influențează la modul cel mai direct atât gândirea științifică, cât și gândirea neștiințifică/naivă/de stradă, deschizând sau blocând traseele de evoluție a acestora.

Având certitudinea că *thêmata* desemnează „idei-sursă” cu rol de fundamente în elaborarea și ghidarea simțului comun, S. Moscovici ține să vorbească, în context, despre reprezentările sociale sau, mai exact, despre faptul că și reprezentările sociale, ca expresii elocvente ale gândirii de simț-comun, se nasc și se dezvoltă, la rândul lor, sub înrâurirea unor antinomii contrastante. În viziunea autorului invocat, reprezentările sociale se înscriu într-un cadru de gândire preexistent, într-un sistem de credințe înrădăcinate în valori, norme, tradiții și într-o gamă largă de construcții antitetice. În raport cu acestea, „reprezentările sociale au menirea de a aduce clarificări (a oferi sensuri), de a asigura integrarea (încorporarea elementelor necunoscute în cadre familiale) și împărtășirea (asumarea, recunoașterea colectivă a noilor sensuri)”. Viața unei reprezentări sociale se află, așadar, sub imperiul unor structuri supraordonate, organizate în formă de *thêmata*.

Ideile lui S. Moscovici capătă, pe parcurs, sprijinul celor mai importanți specialiști din domeniu. La C. Flament și M.-L. Rouquette, spre exemplu, întâlnim pasaje în care *thêmata* este luată drept „un format epistemic prestabilit” sau – mai larg – drept „o preocupare cu origini imemorabile care îi conferă conștiinței practice un cadru de existență și trama organizării sale” [5, p. 19-20]. Caracterul bipolar al *thêmata*, faptul că aceasta se prezintă de cele mai multe ori în varianta unor opoziții spontane profilează, spun ei, toc-

mai acea *conditio sine qua non* care este indispensabilă procesului de structurare a experienței lumii, precum și procesului de apariție a tot felul de speculații legate de această experiență. Una dintre opozițiile binare fundamentale, cea dintre *obiectul real* și *obiectul ideal*, trebuie abordată ca o *thêmă* pe care se întemeiază reprezentarea oricărui fenomen sau fapt social. *Thêma* în cauză, consideră cei doi cercetători francezi, este profund ancorată în gândirea socială. Or, chestiunea care vizează contrastul *real/ideal* „are o semnificație pentru indivizii și grupurile făcând parte dintr-o societate, care o vor obiectiva în conformitate cu dorințele lor, construindu-și astfel reprezentări diferite”.

Venind în continuarea ideilor emise de S. Moscovici, C. Flament, M.-L. Rouquette și alți exploratori consacrați ai câmpului social, I. Marková își propune să stabilească, cu câțiva ani în urmă [6, pp. 250-268], cum anume o taxonomie opozițională poate deveni o *thêmă* și când aceasta din urmă, făcându-și apariția, începe să influențeze asupra gândirii de simț comun și, implicit, asupra procesului de formare a reprezentărilor sociale. Dacă gândirea este, prin natura ei, antinomică și dacă *thêmata* reflectă antinomiile gândirii de simț comun, acest lucru, se întreabă ea, pornind investigația, nu înseamnă cumva că toate antinomiile din gândire sunt *thêmata*? Răspunsul la care se ajunge în cele din urmă arată că nu toate antinomiile din gândire constituie *thêmata*. De ce? Comentariul pe care ni-l oferă reputata profesoară de psihologie socială de la Universitatea din Stirling (Scoția) are următorul conținut [7, p. 255]:

„Deși gândirea este prin natura ei antinomică, antinomiile din gândire nu sunt întotdeauna evidente. Antinomiile din gândirea de simț comun pot fi latente. Fiind împărțite în gândirea de simț comun, ele se transmit din generație în generație ca parte a comunicării culturale, fără însă să se reflecte asupra lor. Adoptăm implicit gândirea în opoziții sau antinomii. De exemplu, un copil care se naște într-o anumită cultură învață, în mod natural, să facă discriminări și distincții, cum ar fi cea între lucrurile pe care le poate mânca și cele care nu trebuie consumate”.

În ce condiții antinomiile din gândirea de simț comun devin *thêmata*? Acest lucru, menționează I. Marková [8], se poate întâmpla ori de câte ori „în decursul anumitor evenimente sociale și istorice, de exemplu, politice, economice, religioase etc., ele devin *problematic* (e.n. – M.Ș.) și *ajung în centrul atenției societății ca sursă de tensiune și conflict* (e.n. – M.Ș.)”. Pe durata unor astfel de evenimente, „antinomiile se transformă în *thêmata*: ele intră în discursul public, se problematizează și se tematizează în continuare, după care încep să genereze reprezentări sociale despre fenomenele respective”.

Continuând cu exemplul copilului care, născându-se într-o anumită cultură, învață naturalmente să facă discriminări și distincții cu caracter alimentar, I. Marková arată că „oamenii din unele culturi nu mănâncă creaturi vii, precum stridiile, în timp ce pentru alții acest lucru nu e numai acceptabil, ci e considerat chiar o delicatessă”. Evitarea cărnii în alimentație sau a anumitor tipuri de carne „demonstrează importanța fundamentală a antinomiei *comestibil/necomestibil* în viața de zi cu zi, lucru determinat de elemente culturale și istorice”.

La *apariția unei crize*, „antinomia *comestibil/necomestibil* își va schimba limitele, transformându-se dialogic”. Dezastrul de la Cernobîl, boala vacii nebune, poluarea hranei animalelor, concretizează I. Marková, au condus la „schimbări rapide în conținutul lucrurilor categorisite drept *comestibile* sau *necomestibile*”. În situații extreme, „urina și excrementele pot deveni *comestibile* în lipsa altui tip de hrană și dacă singura alternativă față de consumarea unor astfel de lucruri în mod normal *necomestibile* este moartea”. În mod clar, spune I. Marková, atunci când se impun tot felul de faze marcate de mari dificultăți (economice, politice, sociale etc.), „chiar și antinomia poate da naștere la discuții, dispute și controverse publice”. Drept consecință, ea „poate deveni o *thêma* din care vor apare reprezentări sociale ale fenomenelor precum hrana, animalul, sănătatea, mizeria, viața sau moartea” [9, p. 256].

Constatând că taxonomiile de natură opozițională se impun în calitate de fundament al gândirii de simț comun și, implicit, al procesului de reprezentare socială, I. Marková ține neapărat să intervină cu un exemplu de rigoare – reprezentarea socială a SIDA. Iată cum arată explicațiile pe care ea le formulează în legătură cu tipul vizat de cunoaștere a realității [10, p. 266-267]:

„De-a lungul istoriei omenirii, boala și moartea au fost înconjurate de mituri legate de moralitate/imoralitate. În societățile antice, boala era reprezentată colectiv ca fiind rezultatul activității forțelor supranaturale. Se credea că violarea tabuurilor sociale avea drept rezultat boala, iar aceasta era marca socială a limitelor comportamentului acceptat. Deși *thêma* moralitate/imoralitate a existat întotdeauna și în toate culturile, modurile în care ea a fost problematizată și tematizată au fost unice pentru societăți și culturi specifice.

În ultimele decenii, antinomia moralitate/imoralitate s-a aflat printre cele mai importante *thêmata* generatoare de reprezentări sociale despre SIDA. În anii 1980, epidemia „noii” boli mortale, SIDA, s-a răspândit cu repeziciune în jurul lumii. Boala, cauzată de virusul imuno-deficienței dobândite, are ca rezultat pierderea imunității, ducând la diverse tipuri de afecțiuni, precum cancer, probleme pulmonare, epuizare, din cauza căro-

ra pacientul moare. În primul stadiu al epidemiei, în anii 1980, boala a afectat în primul rând homosexualii și dependenții de droguri, ceea ce a condus la asocierea ei de către publicul general cu imoralitatea, „comportamentul neadecvat”, păcatul și pedeapsa.

Rezultatele cercetărilor privind reprezentările sociale despre SIDA, precum și analizele discursurilor publice și din mass-media au condus la o *théma* fundamentală: moralitate/imoralitate. „Moralitatea este din nou la modă”, anunță cotidianul „Daily Express” pe data de 02.01.1987. „Biserica declară război SIDA, considerând-o imorală”, scria cotidianul „Daily Mail” pe 17.06.1987. Campania guvernamentală din Marea Britanie, concentrată pe educația sexuală și având sloganul „Nu muri din ignoranță”, a fost atacată pentru încurajarea promiscuității și a imoralității. Alte titluri din ziare subliniau faptul că victimele SIDA erau proscrisi care nu meritau să trăiască: „Un bolnav de SIDA a încercat să se sinucidă după ce doctorul i-a spus: Taie-ți venele!” („Daily Express”, 06.03.1987).

Totuși, date fiind stilurile comportamentale active și consecvente ale comunităților de homosexuali, *théma* moralitate/imoralitate a fost pusă sub semnul întrebării și problematizată. În consecință, antinomia moralitate/imoralitate a continuat să fie retematizată. Terminologia, care denumea inițial boala SIH (Sindromul Imun al Homosexualilor), s-a schimbat în SIDA (Sindromul Imuno-Deficienței Dobândite). Articolele din ziare care asociau SIDA cu moralitatea/imoralitatea și pedeapsa au dispărut rând pe rând. Astăzi ar fi de neconceput ca articole precum cele de mai sus să apară în presă. Reprezentările sociale despre SIDA s-au schimbat continuu. Reprezentările sociale sunt rareori generate de o singură *théma*. În cazul SIDA, retematizarea antinomiei moralitate/imoralitate este asociată cu retematizarea valorilor publicului general cu privire la sexualitate, promiscuitate, discriminarea minorităților, precum și cu recunoașterea socială, printre altele. Deși antinomia moralitate/imoralitate în sine nu era pusă sub semnul întrebării, conținutul, contextul și limitele sale au fost tematizate și retematizate în cadrul schimbării reprezentărilor sociale.

Este evident, așadar, că procesul de reprezentare socială, ca formă specifică a gândirii de simț comun, se raportează incontestabil la *fenomenele tematizate în discursul public*. Acest proces, în esență, înglobează, expresia aceeași I. Marková [11, p. 281], ceea ce se află în centrul vieții sociale și realităților zilnice, fie ele politice, ecologice, medicale sau de altă origine. Forța lui se manifestă acolo unde oamenii văd că se întâmplă ceva fundamental, unde se produc rupturi sau chiar răsturnări ale rutinei existente, și nu acolo unde este puțin probabil să apară tensiuni și conflicte.

BIBLIOGRAFIE

1. Holton G. On the role of themata in scientific thought. In: Science. 1975, No. 188.
2. Holton G. The scientific Imagination: Case Studies. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
3. Moscovici S. Introductory Address at the First International Conference on Social Representations (Ravello, Italy, 1992). In: Papers on Social Representations, 1993, vol. 2 (3).
4. Moscovici S., Vignaux G. Le concept de thémata. În: C. Guimelli (ed.). Structures et transformations des représentations sociales. Lausanne: Delachaux et Niestlé, 1994, pp. 25-72, retipărit în: Moscovici S., Duveen G. (eds.). Social Representations. Explorations in Social Psychology. Cambridge: Polity Press, 2000.
5. Flament C., Rouquette M.-L. Anatomie des idées ordinaires. Paris: Armand Colin, 2003.
6. Marková I. Dialogicality and Social Representations: The Dynamics of Mind. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003, pp. 250-268 (în versiunea românească: Marková I. Dialogistica și reprezentările sociale / Argument de A. Neculau; traducere din engleză de M. Talpalaru. Iași: Editura Polirom, 2004).
7. *Ibidem.*
8. *Idem.*
9. *Ibidem.*
10. *Ibidem.*
11. *Ibidem.*

Mărțișorul, inclus de UNESCO în Lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității.